

(તા. ૧૩ જાન્યુઆરી ૨૦૦૬ ને શુક્રવારે, ચર્ચગેટ-મુંબઈ સ્થિત 'વાલચંદ્ર લીરાચંદ હાલ'માં, 'ગુજરાતીલેક્સીકોન ડૉટ કૉમ'નું, ધીરુબહેન પટેલના હસ્તે લોકાર્પણ યોજાયું હતું. તે વેળા તેમણે આપેલું મંગળ પ્રવચન.)

માનનીય શ્રી રતિલાલભાઈ ચંદરયા, દીપકભાઈ પારેખ, વિપુલભાઈ કલ્યાણી તથા મંચસ્થ અને સભાગૃહસ્થિત સજ્જનો અને સન્નારીઓ

આજનો દિવસ અનેક રીતે ચિરસ્મરણીય બની રહેવાનો છે. આજે આપણા આ સમારંભપ્રિય નગરમાં વળી પાછો એક સમારંભ યોજાયો છે, એક સભા મળી છે અને આપણે સૌ એ સભામાં સહભાગી બન્યા છીએ - એમાં તે શી મોટી વાત? મુંબઈ શહેર છે, એમાં જાતજાતની સભાઓ યોજાયા જ કરે અને કેટલાક નાગરિકો પોતાની રુચિ પ્રમાણે અને અવકાશ પ્રમાણે હાજર રહે.....ચાલ્યા કરે!

પરંતુ આજે ગુજરાતી લેક્સીકોન ડૉટ કૉમનું લોકાર્પણ થવાનું છે. સાદાસીધા એક વાક્યમાં અર્થનો એક મહાસાગર ઘૂઘવે છે તે તરફ આપની દૃષ્ટિ ગઈ? આપણી ગુજરાતી ભાષા એટલે આપણી મહામૂલી મિરાત- એવું હતભાગી કોણ હશે કે જેને પોતાની માતૃભાષા પ્રત્યે, માતૃભૂમિ પ્રત્યે કે મા પ્રત્યે સ્નેહ અને આદર નહીં હોય? પ્રશ્નનો જવાબ ઢૂંઢવા અંતરના ખૂણા ઢંઢોળશો નહીં. આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે નવા જમાનામાં નવી સમસ્યાઓ ઊભી થઈ છે. આપણી સમક્ષ નવા અને પ્રેરક આદર્શો મૂકવામાં આવ્યા છે. એમાંનો એક તે વિશ્વમાનવ બનવાની વાત.

આમ જોવા જાઓ તો વાત કંઈ ખોટી નથી. માણસની ચેતનાનો જેટલો વિસ્તાર થાય અને તે જેટલી ઊર્ધ્વગામી બને તેટલું વધારે સારું. પણ ભલા ભાઈ, વૃક્ષ આકાશને ક્યારે સ્પર્શે? તેનાં મૂળિયાં જેટલાં ઊંડાં અને મજબૂત હોય તેટલું જ તે વૃક્ષ ઊંચું વધે. આપણે તો વૃક્ષને તેની ભૂમિથી વિખૂટું પાડીને આકાશમાં લઈ જવાનો મહાયજ્ઞ આદર્યો છે. આપણે એ ભૂલી જઈએ છીએ કે જેનું સ્થળાંતર થાય છે તે તો ઈમારતી લાકડાં-વૃક્ષ નહીં.

ઘાટઘૂટ વગરનું હોય, કાળું કે ખરબચડું હોય તો પણ વૃક્ષ જીવંત છે. એની પાસે આવતી કાલ છે. વિકાસ અને વૃદ્ધિનો અવકાશ છે. પ્રત્યેક વસંતે નવપલ્લવથી છવાઈ જવાની ક્ષમતા છે અને એ અમૂલ્ય છે.

આપણે આપણાં બાળકોને એકસરખાં, સજ્જઈદાર અને કીમતી ઈમારતી લાકડાં બનાવી દેવાની ધૂનમાં એમનું એ અમૂલ્ય જીવંતપણું છીનવી લેવા બેઠા છીએ અને દુઃખની વાત તો એ છે કે આપણને એ વિશે કશો અપરાધભાવ પણ નથી રહ્યો.

આ માત્ર વાગ્વિલાસ નથી. નિષ્ઠુર અને કૂર હકીકત પ્રત્યે અંગુલિનિર્દેશ છે. હજી એ દિવસ મને યાદ છે કે જ્યારે એક દસબાર વર્ષની કિશોરી થનગનતા પગને માંડ કાબુમાં રાખીને મારી સામે આવીને ઊભી હતી, ‘ધીરુબહેન, ધીરુબહેન, મને પોએટ્રી આવી છે. પ્લીઝ, પ્લીઝ, હેલ્પ મી - હું બોલું છું તે તમે લખી આપો ને!’

મુશ્કેલી એ હતી કે એને ગુજરાતી લખતાં કે વાંચતાં નહોતું આવડતું. ત્રણ પેઢીથી જેના ઘરમાં અંગ્રેજી છવાઈ ગયું હતું એવી આ તેજસ્વી છોકરીને આજે ‘પોએટ્રી’ આવી હતી, પણ તે ગુજરાતીમાં! એ અંગ્રેજીમાં જ શા સારુ નથી લખતી એમ મેં પૂછ્યું ત્યારે એણે ત્રાસ પામીને કહ્યું, ‘વ્હાય કાન્ટ યુ અન્ડરસ્ટેન્ડ? આઈ કેન થિન્ક ઈન ઈંગ્લિશ બટ ફીલ ઓન્લી ઈન ગુજરાતી!’

આ એક વિરલ પ્રસંગ હશે. મને એનું કાવ્ય લિપિબદ્ધ કરવાનો અવસર મળ્યો પણ અનેક પ્રશ્નો મૂકતો ગયો. કાવ્ય કોઈ બૌદ્ધિક કસરતમાંથી નથી નીપજતું. એ તો આવે છે ક્યાંકથી, અને આપણે આપણી ભાષાના પાત્રમાં એને ઝીલવાનું હોય છે. આપણે આપણાં બાળકોને એમની નૈસર્ગિક અભિવ્યક્તિથી વંચિત શી રીતે રાખી શકીએ?

પણ આપણે એ જ કરીએ છીએ. આપણને ખ્યાલ જ નથી આવતો કે જ્યારે આપણી ભાષા જાય છે ત્યારે આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો પણ આપોઆપ જતો રહે છે. એ વારસો એટલે માત્ર ઐતિહાસિક માહિતી નહીં, આપણાં જીવનમૂલ્યો. એવું નથી કે આપણે પ્રયત્ન કરવાથી એ પાછો ન મેળવી શકીએ. કદાચ અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા આપણને એ વધારે અદ્યતન અને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપે પણ મળે - પણ એ બધું તો હિલસ્ટેશને હવા ખાવા જેવું થાય. કેટલાને પોસાય?

આ બધો બળાપો નિર્ધક લાગે છે? એક વ્યક્તિને નથી લાગ્યો. ‘હાય! મારી ગુજરાતી ભાષા મરવા પડી! હવે આપણે શું કરીશું?’ એવું બોલીને સામ સામે રૂમાલની આપલે કરવાને બદલે એને લાગ્યું કે નવો જમાનો આવી જ ચૂક્યો છે ત્યારે એનાથી મોં મરડવાને બદલે એની સાથે હાથ મેળવવા જોઈએ. એની જ મદદ લઈને ગુજરાતી ભાષાને અભયદાન આપવું જોઈએ અને એના આયુષ્યમાં વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

એ વ્યક્તિ તે રતિલાલ ચંદરયા. મહાદેવભાઈ દેસાઈએ ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારેલું રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું પ્રખ્યાત ગીત ‘તારી જો હાક સૂણી કોઈ ના આવે તો એકલો જાજે રે’ એમણે વાંચ્યું હશે કે નહીં તેની મને ખબર નથી પણ એમણે તે જીવનમાં ઉતાર્યું છે એ હું જાણું છું અને આપ સૌ આજે જાણશો. આવતી કાલે આખું ગુજરાત જાણશે અને માત્ર ગુજરાતમાં જ નહીં, આખી દુનિયામાં ફેલાયેલા

ગુજરાતીઓ રતિલાલ ચંદરયાના આભારી થશે કે એમના પરુષાર્થ દ્વારા એ સૌને અને ભાવિ પેઢીઓને ગુજરાતી ભાષા સુલભ બની.

ગમે તેમ તોયે આ વેપારી માણસ. લેખકોને અને અધ્યાપકોને ન સૂઝે તે એમને તરત સૂઝે કે આપણો માલ ખપાવવો હોય તો એનું પેકેજિંગ અને માર્કેટિંગ કઈ રીતે કરવું જોઈએ. આ કમ્પ્યુટરનો જમાનો છે. ઑલ રાઈટ! આ અંગ્રેજી ભાષાના વર્ચસ્વનો જમાનો છે. ઑલ રાઈટ! આપણે ગુજરાતી ભાષાને જિવાડવી હોય, સર્વસુલભ કરવી હોય તો આ બન્ને દેખીતી રૂપે વિઘ્ન લાગતાં તત્ત્વો મારફત જ કરવી જોઈએ. માણસ દુનિયાને ગમે તે ખૂણે બેઠો હોય પણ એક બટન દબાવે કે એને ગુજરાતીનો જે શબ્દ જોઈતો હોય તે અર્થ સહિત સાચી જોડણીમાં મળી જાય. એને લગતા સમાનાર્થી અને વિરોધી શબ્દો જોઈતા હોય તોયે ક્ષણવારમાં જ મળી જાય. 'કમ્પ્યુટર સેવી' નવી પેઢી લગી પહોંચવું હોય તો આજે આ જ એક માત્ર રાજમાર્ગ છે અને એ આપણે બાંધવો જોઈએ અને ચંદરયાએ એ બાંધી બતાવ્યો. બહોળું કુટુંબ, સંપીલું અને શિસ્તપ્રિય કુટુંબ, ઠેરઠેર ફેલાયેલું ઉદ્યોગધંધાનું કામકાજ, લક્ષ્મીની મહેર અને મગજમાં એક ધૂન આ બધાનો સરવાળો એટલે ગુજરાતીલેક્સીકોન ડાટ કોમ! શ્રવણશક્તિ દગો દઈ રહે છે-કંઈ વાંધો નહીં. સ્વાસ્થ્ય કથળ્યું છે-કંઈ વાંધો નહીં. જે જે વિદ્વાનો પાસે ટહેલ નાખી તેમાંથી અનેકને સમયનો કે રસનો અભાવ નડ્યો-કંઈ વાંધો નહીં. આ કામ મારે કરવું છે અને તે હું કરીશ જ એવી જીદને રતિભાઈએ ન છોડી ને આખરે એમનું સ્વપ્નું સાકાર થયું. એને ધરતી પર અવતરવાનો મોકો ઘણાં બધાં સ્થળોએ મળી શક્યો હોત પણ અંજળપાણી આ જ જગ્યાનાં લખ્યાં હશે તે કોણ મિથ્યા કરે? વૃદ્ધાવસ્થાને વખોડનારાઓ કે દયાની નજરે જોનારાઓ રતિલાલ ચંદરયાની જન્મ તારીખ જાણે તો આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય. સ્વપ્નસિદ્ધિના આ પ્રસંગે સાક્ષી બનનારાં આપણે સૌ ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસના એક માર્ગસ્થંભ સમીપ ઊભાં છીએ એનો કદાચ આપણને અત્યારે પૂરેપૂરો ખ્યાલ ન આવે પણ વાસ્તવિકતા એ જ છે.

પોતાની માતૃભાષા પ્રત્યેના પ્રેમના કેવા દીપક એમના હૈયામાં પ્રગટયા હશે કે વીસ વીસ વરસ લગી સફળતાનું નીલપંખી એમની પાસે આવી આવીને ઊડી જતું જોવા છતાં; ન તો રતિભાઈ નિરાશ થયા કે ન એમણે એમના પ્રયત્નો પડતા મૂક્યા! આવી લગનીનું ફળ આપ્યા વિના સરસ્વતીમાનોયે છૂટકો નહીં, જેમ ત્રણ પેઢીઓનાં તપને અંતે ભગીરથ પર રીઝ્યા વિના ગંગામાતનોયે છૂટકો નહોતો થયો. વળી બીજું એ જોવાનું છે કે ભગીરથના પૂર્વજોના ઉદ્ધાર કર્યા પછી પણ વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીસરેલી અને શિવજીની જટામાં ઝિલાયેલી આ દેવનદી પાછી નહોતી વળી ગઈ. હવે તો વહેતી જ રહી, લાખોનું ઐહિક અને આધ્યાત્મિક કલ્યાણ કરતી રહી અને અંતે સાગરમાં સમાઈ ગઈ. તેવી જ રીતે આ વિદેશી નામ સાથે ઊતરેલી જ્ઞાનગંગા પણ સદા વહેતી જ રહેવાની છે અને ચંદરયા કુટુંબને તો આર્થિક લાભનો પડછાયો પણ ન

અડે એવી નિર્મળતાથી તમામ ગુજરાતીઓને અને ગુજરાતી શીખવા ઈચ્છતા બિનગુજરાતીઓને સહેલાઈથી સફળતાનાં સોપાન લગી લઈ જવાની છે.

સૌથી વધારે આનંદની વાત એ છે કે આમાં બધા સુધારા-વધારા-ઉમેરાને પૂરેપૂરો અવકાશ છે. જે વિદ્વાનોને આ વેબસાઈટમાં કશી ઊણપો દેખાય તેઓ જે ધ્યાન ખેંચશે તો આમાં ફેરફાર થઈ શકશે. લોકબોલીના શબ્દો પણ ઉમેરી શકાય-જો કોઈ રસ લે તો.

એ શબ્દો કેવા સરસ અને જાણવા જેવા છે તેનો પરિચય મને નાનપણથી થતો આવ્યો છે. તમને એક-બે વાત કરું? એક વખતે લગ્નપ્રસંગે પૂરીઓ વણવાનું કામ ચાલતું હતું. મને શોખ થયો કે મારે પણ ભાગ લેવો જોઈએ. થોડીવાર પછી મારા એક ફોઈ બોલ્યાં, 'જરા સદડી રાખ.' મુંબઈમાં રહેલી અને ભણવામાં હોશિયાર ગણાતી છોકરીથી એવું તો કેમ કહેવાય કે મને નથી સમજાયું? હસીને ડોકું હલાવ્યું અને પૂરીઓ વણ્યે રાખી. બીજા ફોઈ બોલ્યાં, 'સદડી રાખને!' હું મૂઝાઈ. મેં માની લીધું કે ઉતાવળ કરવાનું કહેતાં હશે. તેથી ઝડપ વધારીને ઘાટઘૂટ વગરની પૂરીઓ વણવા માંડી. 'ઊઠ બેટા, તને નહીં ફાવે.' કહી ફોઈએ મારા હાથમાંથી વેલણ ખેંચી લીધું. અરે! આ તો ઘોર અપમાન! દુઃખ પામીને મેં એમની સામે જોયું. એ હસી પડ્યાં. તેથી હિંમત આવી અને મેં સહેજ ફરિયાદના સૂરે કહ્યું, 'આટલું તો જલદી વણું છું પછી કેટલીક સદડી રાખું?' બન્ને ફોઈઓ મોકળાશથી હસી પડ્યાં. એકે કહ્યું, 'સદડી એટલે જાડી. તને એટલુંયે ગુજરાતી નથી આવડતું? બધા તો કહે છે, તું બહું હોશિયાર છે!'

આપણી વિકેટ ઘડાકાબંધ ઊડી ગઈ! આ સદા જીવંત સદા નૂતન મનોહર ગુજરાતી ભાષામાં એવા તો કેટલાયે શબ્દો હશે જે આપણે નહીં જાણતા હોઈએ અને જે બિનવપરાશને લીધે ક્ષીણ થઈ ખરી પડતા હશે. બીજો એવો એક શબ્દ યાદ આવે છે. - શિયાળામાં બપોરે ભોજન કરી લીધા પછી ફરમાન આવે, 'જાઓ, હવે રહણો બેસો.' ત્યારેય મુશ્કેલી નડે. ઓટલો, પરસાળ, રવેશી, ખડકી, ઓરડો એ બધું તો સમજાય પણ આ 'રહણ' શું હશે? શા માટે ત્યાં જ જઈને બેસવું પડે? 'પૂછતાં પંડિત નીપજે ને લખતાં લહિયા થાય-ચાર ચાર ગાઉ ચાલતાં લાંબો પંથ કપાય' એ પંક્તિઓ યાદ હતી એટલે કોઈને પૂછતાં સમજ પડી કે રહણ એટલે તડકો-શિયાળાનો મીઠો તડકો તો શરીરને રસાયણનું કામ આપે એવા અર્થવિસ્તારનું પ્રાગટ્ય થતાં દિલ ખુશ થઈ ગયું હતું. અહા! કેવી સમૃદ્ધ છે મારી વહાલી ગુજરાતી ભાષા!

તમને બધાને અને ભવિષ્યમાં આ વેબસાઈટનો ઉપયોગ કરનાર તમામને મારી વિનંતી છે કે જ્યાં જ્યાં તમને આવા અર્થસભર ગુજરાતી શબ્દો જડે ત્યાંથી એમને વીણી લેજો અને અહીં એમનો ઉમેરો કરજો. બાકી બીજી ચાલુ વપરાશની ભારતીય અને બિનભારતીય ભાષાઓના કેટલાય શબ્દો તો આપણને ખ્યાલ પણ ન

આવે એટલી સહેલાઈથી આપણા ભાષાભંડોળમાં પ્રવેશી ચૂક્યા છે અને તેથી ગુજરાતી ભાષા અભડાઈ નથી ગઈ, વધારે સમૃદ્ધ બની છે.

જોકે પંડિતો કદાચ ભાષાશાસ્ત્રના આગ્રહી હોઈ આવા બધા આદાનપ્રદાનથી દૂર રહેવું હિતાવહ સમજે પણ જગતની કઈ ભાષાએ પંડિતોની પરવા કરી છે?

રતિભાઈ ચંદરયાની બીજી એક લાક્ષણિકતાનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના હું મારું આજનું વક્તવ્ય પૂરું ન કરી શકું.

તુલસીદાસે સજ્જનનાં લક્ષણ વર્ણવતાં કહ્યું છે કે તેઓ પારકાનો રજ સમાન ગુણ પણ મેરુ સમાન ગણે છે અને પોતાનો ગિરિ સમાન ગુણ રજથીયે ઓછો ગણે છે. તદનુસાર રતિભાઈએ મેં કરેલી નજીવી મદદને સ્નેહપૂર્વક મોટું રૂપ આપીને મને એમની આ મોટી સિદ્ધિના લોકાર્પણના વિધિ માટે લાયક ગણી છે તે માટે હું એમની સજ્જનતાની પ્રશંસા કરું કે ઈશ્વરનો આભાર માનું? કદાચ એમ પણ હોય કે મારી ગુજરાતી ભાષા મને અતિશય વહાલી છે અને હું હંમેશાં એના વિકાસ, વૃદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ માટે પ્રાર્થના કરું છું તેથી રીઝીને એ ભાષાએ મારા જીવનમાં આજનો દિવસ આણ્યો હોય.

જે હોય તે. આજે આ ગુજરાતી લેક્સીકોન ડૉટ કૉમનું લોકાર્પણ કરતાં હું અત્યંત આનંદ અનુભવું છું ને મને ખાતરી છે કે તમે સર્વ મારા આનંદમાં સહભાગી છો.

મને આ તક આપવા માટે શ્રી રતિલાલ ચંદરયાનો આભાર!

--ધીરુબહેન પટેલ

અક્ષરાંકન: વિપુલ કલ્યાણી

૧૬ જાન્યુઆરી ૨૦૦૬